

Пасіка С. П.,

*кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник,
провідний науковий співробітник науково-дослідної
лабораторії проблем права воєнної сфери
Науково-дослідного центру Військового інституту
Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

Опанасенко О. О.,

*кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник науково-дослідної
лабораторії проблем права воєнної сфери
Науково-дослідного центру Військового інституту
Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

Скиба О. С.,

*науковий співробітник науково-дослідної
лабораторії проблем права воєнної сфери
Науково-дослідного центру Військового інституту
Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

ПРАВОВІ ЗАСАДИ ПОДІЛУ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ НА КАТЕГОРІЇ

LEGAL FRAMEWORK OF PLACING SERVICEMEN IN CATEGORIES

У статті досліджується поняття «категорії» військовослужбовців та визначаються критерії, за якими здійснюється поділ військовослужбовців на відповідні категорії. Особлива увага приділяється дискреційним повноваженням командирів (начальників) щодо відповідних категорій військовослужбовців.

Ключові слова: *військова служба, військовослужбовець, категорії військовослужбовців, командири (начальники), дискреційні повноваження.*

В статье исследуется понятие «категории» военнослужащих и определяются критерии, по которым осуществляется разделение военнослужащих на соответствующие категории. Особое внимание уделяется дискреционным полномочиям командиров (начальников) по отношению к соответствующим категориям военнослужащих.

Ключевые слова: *военная служба, военнослужащий, категории военнослужащих, командиры (начальники), дискреционные полномочия.*

The article examines the concept of “categories” of servicemen and defines the criteria by which the division of servicemen into the relevant categories is carried out. Particular attention is paid to the discretionary powers of the commanders (heads) in relation to the corresponding categories of servicemen.

Key words: *military service, serviceman, categories of servicemen, commanders (heads), discretionary powers.*

Збройні сили України – це державна військова структура, яка призначена для збройного захисту суверенітету, незалежності, територіальної цілісності й неподільності України, гарант національної безпеки держави й стабільності у суспільстві. Нині армія виконує покладені на неї завдання, але військовослужбовці потребують належного соціального забезпечення з боку держави – компенсації обмежень, зумовлених особливим видом державної служби, що пов’язані з ризиком для життя, – соціальної справедливості й підтвердження статусу військовослужбовця як громадянина, який знаходиться під особливим захистом держави. Тому дослідження правових засад поділу військовослужбовців на категорії є важливим для розв’язання цілої низки правових колізій.

Окремі питання визначення поняття «категорії» військовослужбовців не були предметом дослідження вчених. Визначення критеріїв, за якими здійснюється поділ на відповідні категорії військовослужбовців, а також визначення та застосування дискреційних повноважень командирів (начальни-

ків) потребують як теоретичного дослідження, так і аналізу практичного застосування.

Метою статті є розгляд проблем, пов’язаних із визначенням поняття «категорії» військовослужбовців та критеріїв, за якими здійснюється поділ військовослужбовців на відповідні категорії.

Ст. 17 Конституції України визначено, що держава забезпечує соціальний захист громадян України, які перебувають на службі у Збройних силах України та в інших військових формуваннях, а також членів їхніх сімей.

Також Конституція України гарантує право на відпочинок. Це право забезпечується наданням днів щотижневого відпочинку, а також оплачуваної щорічної відпустки, встановленням скороченого робочого дня щодо окремих професій і виробництв, скороченої тривалості роботи у нічний час.

Водночас ст. 65 Конституції України визначає, що громадяни відбувають військову службу відповідно до закону.

Ст. 2 Закону України «Про військовий обов’язок і військову службу» [4] передбачено, що військова

служба є державною службою особливого характеру, порядок проходження військової служби, права та обов'язки військовослужбовців визначаються цим та іншими законами, відповідними положеннями про проходження військової служби, що затверджуються Президентом України, та іншими нормативно-правовими актами.

Військова служба, з огляду на своє специфічне призначення, характеру вимог до кандидатів для вступу на військову службу та обов'язків військовослужбовців, має певні відмінності та особливості порівняно з іншими видами державної служби, як цивільної, так і спеціалізованої, що й дають підстави називати її особливим видом державної служби.

У спеціальній літературі виділяються особливості, що притаманні військовій службі: відповідність військовослужбовця медичним вимогам, а для тих, хто вступив на військову службу за контрактом, також і професійно-психологічним вимогам щодо конкретних військово-облікових спеціальностей; обов'язковість складання Військової присяги; відносини, пов'язані з проходженням військової служби, регулюються законом та іншими нормативно-правовими актами. До зазначених відносин неприйнятні норми трудового та інших галузей права; підвищена обов'язковість вимог військової служби; більш сурова відповідальність за службові правопорушення; чітка служба підпорядкованість вимогам командирів і начальників; наявність військових звань, що забезпечує чіткість і ясність у взаємовідносинах і субординацію військовослужбовців; наявність військової форми одягу і знаків розрізнення.

Відмінність військової служби від інших видів державної служби полягає також в об'єкті управлінських відносин та в управлінні ними. Об'єктом управлінських відносин, пов'язаних із проходженням військової служби, є суспільні відносини, що складаються, змінюються і припиняються між громадянами в процесі забезпечення оптимальних організаційних умов їх спільної діяльності в період проходження ними військової служби і спрямовані на забезпечення національної безпеки у воєнній сфері, а цивільної та спеціалізованої – спрямовані на забезпечення спільної діяльності громадян в політичній, економічній та інших сферах.

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про Збройні сили України» [1], Збройні сили України – це військово формування, на яке відповідно до Конституції України покладатиметься оборона України, захист її суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності. Збройні сили України забезпечують стримування збройної агресії проти України та відсіч їй, охорону повітряного простору держави та підводного простору у межах територіального моря України у випадках, визначених законом, беруть участь у заходах, спрямованих на боротьбу з тероризмом.

Згідно з вимогами ст. 11 Закону України «Про Збройні сили України» [1], Збройні сили України провадять свою діяльність, зокрема на засадах постійної бойової та мобілізаційної готовності.

Ст. 3 Закону України «Про оборону України» [6] визначено, що підготовка держави до оборони в мир-

ний час включає, зокрема підготовку і підтримання на належному рівні боєздатності.

При постійній бойовій готовності частини та підрозділи займаються повсякденною плановою діяльністю, перебуваючи в готовності в будь-який момент швидко й організовано привести себе в бойову готовність і приступити до виконання бойового завдання.

Вищевказане також знаходить своє відображення у приписах абз. 2 п. 186 Положення про проходження громадянами України військової служби у Збройних силах України, затвердженого Указом Президента України від 10.12.2008 р. № 1153/2008 [7], відповідно до якого щорічна основна відпустка надається військовослужбовцю з урахуванням необхідності підтримання постійної бойової готовності та проведення заходів із підготовки військових частин, часу використання відпусток у попередньому році, побажань і сімейних обставин військовослужбовця, висновку (постанови) військово-лікарської комісії.

Положеннями п. 17 ст. 10¹ Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» [5] передбачено, що в особливий період із моменту оголошення мобілізації до часу введення воєнного стану або до моменту прийняття рішення про демобілізацію військовослужбовцям надаються відпустки, передбачені ч. ч. 1, 6 та 12 цієї статті, і відпустки за сімейними обставинами та з інших поважних причин. Надання військовослужбовцям відпусток, передбачених ч. 1 цієї статті, здійснюється за умови одночасної відсутності не більше 30% загальної чисельності військовослужбовців певної категорії відповідного підрозділу.

При цьому, як вбачається з норми, законодавець обмежив кількість військовослужбовців, які одночасно можуть перебувати у відпустках.

Словосполучення «не більше 30%» фактично означає до (менше) 30% та дає змогу командиру (начальнику) залежно від обстановки та необхідності забезпечення виконання підрозділом завдань за призначенням в межах цих 30% визначати кількість (відсоток) військовослужбовців, які можуть вибути у відпустки, в тому числі і повністю обмежити надання відпусток.

Вказане узгоджується із п. 21 ст. 10¹ Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» [5], який передбачає, що у разі ненадання військовослужбовцям щорічних основних відпусток у зв'язку з настанням періодів, передбачених п. 17 і п. 18 цієї статті, такі відпустки надаються у наступному році.

Згідно із п. 8.1 Інструкції про організацію виконання Положення про проходження громадянами України військової служби у Збройних силах України, затвердженої наказом Міністерства оборони України від 10.04.2009 р. № 170, зареєстрованого в Міністерстві юстиції України 19.05.2009 р. за № 438/16454 [8], щорічні основні та додаткові відпустки військовослужбовцям (крім військовослужбовців строкової військової служби) надаються командирами (начальниками) за підпорядкованістю.

При цьому чинними нормативно-правовими актами не визначено поняття «категорія військовослужбовців».

Так, поняття «категорія» прийнято використовувати для виділення групи, розряду однорідних предметів, осіб або явищ, що відрізняється від інших певними спільними ознаками.

Тобто під певною категорією військовослужбовців варто розуміти військовослужбовців, які мають певні спільні ознаки (критерії), що їх (військовослужбовців) об'єднують.

Проте різними нормативно-правовими актами передбачено різні спільні ознаки військовослужбовців.

Так, ст. 29 Статуту внутрішньої служби Збройних Сил України [2] за службовим становищем і військовим званням поділяє військовослужбовців на начальників або підлеглих стосовно інших військовослужбовців.

Поряд із цим нормативно-правовими актами, зокрема Інструкцією про організацію виконання Положення про проходження громадянами України військової служби у Збройних силах України, затвердженої наказом Міністра оборони України від 10.04.2009 р. № 170, зареєстрованого в Міністерстві юстиції України 19.05.2009 р. за № 438/16454 [8], командири (начальники) залежно від їх рівня поділяються на командувачів видів Збройних сил України, командувачів оперативних командувань, командувачів родів військ і сил, що не входять до складу видів Збройних сил України, керівників органів військового управління Збройних сил України, командирів з'єднань, військових частин, керівників військових навчальних закладів, установ та організацій Збройних сил України, керівників структурних підрозділів Міністерства оборони України та Генерального штабу Збройних сил України.

При цьому згаданою Інструкцією також окремо виділяються керівники структурних підрозділів військових частин, установ, організацій тощо. Такими керівниками можуть бути командири (начальники) управлінь, відділів, відділень, груп, служб, батальйонів, рот, взводів, тощо.

Також у ст. 13 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» [5] серед категорій військовослужбовців зазначаються військовослужбовці строкової військової служби та військової служби за призовом осіб офіцерського складу.

Разом із тим п. 244 та п. 245 Положення про проходження громадянами України військової служби у Збройних силах України, затвердженого Указом Президента України від 10 грудня 2008 р. № 1153/2008 виділяються інші категорії військовослужбовців, а саме – військовослужбовці-депутати та військовослужбовці, відряджені до державних органів, підприємств, установ, організацій, державних та комунальних навчальних (освітніх) закладів.

Статутом внутрішньої служби Збройних сил України [2] визначаються загальні права та обов'язки військовослужбовців Збройних сил України і їх взаємовідносини, обов'язки основних посадових осіб

полку і його підрозділів, правила внутрішнього порядку у військовій частині та її підрозділах. Повсякденне життя і службова діяльність військовослужбовців регулюються Конституцією України, законами України, цим Статутом та іншими нормативно-правовими актами.

Так, Статутом внутрішньої служби Збройних сил України [2], зокрема п. 3 додатку 6, серед категорій військовослужбовців виділяються рядовий склад, сержантський і старшинський склад, склад прапорщиків і мічманів, офіцерський склад, військовослужбовці-жінки.

Інший підхід законодавцем застосовано в Законі України «Про військовий обов'язок та військову службу» [4].

Так, із змісту ч. 2 ст. 5 згаданого Закону вбачається, що військовослужбовці залежно від військового звання поділяються на рядовий склад (*солдат, старший солдат*), сержантський і старшинський склад (*молодший сержант, сержант, старший сержант, старшина, прапорщик, старший прапорщик*), молодший офіцерський склад (*молодший лейтенант, лейтенант, старший лейтенант, капітан*), старший офіцерський склад (*майор, підполковник, полковник*), вищий офіцерський склад (*генерал-майор, генерал-лейтенант, генерал-полковник, генерал армії України*).

Тобто із змісту згаданих норм вказаних нормативно-правових актів вбачається, що категорії військовослужбовців можуть бути пов'язані із військовими званнями військовослужбовців. При цьому виділяються окремі посади і за військовими званнями.

Відповідно до ч. 1 ст. 2 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» [4], військова служба є державною службою особливого характеру, яка полягає у професійній діяльності придатних до неї за станом здоров'я і віком громадян України, іноземців та осіб без громадянства, пов'язаній з обороною України, її незалежності та територіальної цілісності.

Кожен військовослужбовець має військове звання та проходить військову службу на посаді.

Згідно із ч. 1 ст. 6 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» [4], військові посади (штатні посади, що підлягають заміщенню військовослужбовцями) і відповідні їм військові звання передбачаються у штатах (штатних розписах) військових частин, кораблів, органів військового управління, установ, організацій, вищих військових навчальних закладів та військових навчальних підрозділів вищих навчальних закладів

З огляду на це п. 3.20 Інструкції про організацію виконання Положення про проходження громадянами України військової служби у Збройних силах України, затвердженої наказом Міністра оборони України від 10.04.2009 р. № 170, зареєстрованого в Міністерстві юстиції України 19.05.2009 р. за № 438/16454 [8], виділена ознака, яка може слугувати своєрідним каталізатором поділу військовослужбовців на категорії – це штатна категорія військової посади.

Кожна військова посада має відповідну штатно-посадову категорію, яка відповідає певному військовому званню, наприклад штатно-посадова категорія «полковник», штатно-посадова категорія «підполковник», штатно-посадова категорія «майор» тощо.

При цьому деякими нормативно-правовими актами, зокрема п. 14.3 згаданої Інструкції [8], виділяються військові посади зі штатно-посадовою категорією «полковник».

Вказане також відображається у п. 2 Концепції військової кадрової політики у Збройних силах України на період до 2020 р., затвердженій наказом Міністерства оборони України № 342 від 26.06.2017 р. [12].

Цей перелік не є вичерпним, окремими нормативними актами виділяються інші спільні ознаки військовослужбовців.

Водночас Методологією проведення антикорупційної експертизи, затвердженою наказом Міністерства юстиції України 24.04.2017 р. № 1395/5 [14], надано визначення поняттю дискреційні повноваження – це сукупність прав та обов'язків органів державної влади та місцевого самоврядування, осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, що дають змогу на власний розсуд визначити повністю або частково вид і зміст управлінського рішення, яке приймається, або можливість вибору на власний розсуд одного з кількох варіантів управлінських рішень, передбачених нормативно-правовим актом, проектом нормативно-правового акта.

У тексті Рекомендацій Комітету Міністрів Ради Європи від 11.03.1980 р. № R(80)2 поняття «дискреційне повноваження» визначено як повноваження, яке адміністративний орган, приймаючи рішення, може здійснювати з певною свободою розсуду – тобто коли такий орган може вибирати з кількох юридично допустимих рішень те, яке він вважає найбільш відповідним за цих обставин.

Дискреційні повноваження органу виконавчої влади реалізуються на основі наданої законом свободи вибору і внутрішнього переконання в ситуації відсутності однозначного регулювання правом варіанта його поведінки.

Таким чином, можемо констатувати, що дискреційні повноваження владних суб'єктів являють собою такі повноваження, що передбачають вибір цим суб'єктом певного варіанту (у законодавчо встановлених межах) прийняття владного рішення.

Поряд із цим за результатом системного аналізу чинного законодавства та його правозастосування можна дійти таких висновків:

– дискреційне повноваження може полягати у виборі діяти чи бездіяти, а якщо діяти, то у виборі варіанту рішення чи дії серед кількох варіантів. Важливою ознакою такого вибору є те, що він здійснюється без необхідності узгодження варіанту вибору із будь-ким;

– дискреційне повноваження надається у спосіб його закріплення в оціночному понятті, порівняно-визначеній нормі, альтернативній нормі, нормі із невизначеною гіпотезою.

Поряд із цим, ст. 28 Статуту внутрішньої служби Збройних сил України [2] одним із принципів будівництва і керівництва Збройними силами України визначено єдиноначальність, що полягає в наділенні командира (начальника) всією повнотою розпорядчої влади стосовно підлеглих і покладенні на нього персональної відповідальності перед державою за всі сторони життя та діяльності військової частини, підрозділу і кожного військовослужбовця, наданні командирові (начальникові) права одноособово приймати рішення, видавати накази, забезпеченні виконання зазначених рішень (наказів), з огляду на всебічну оцінку обстановки та керуючись вимогами законів і статутів Збройних сил України.

Таким чином, чинні нормативно-правові акти, що регламентують порядок проходження військової служби у Збройних силах України, не визначають критеріїв для чіткого поділу військовослужбовців на відповідні категорії та надають право відповідним командирам (начальникам) у межах своїх дискреційних повноважень самостійно приймати рішення щодо визначення критерію, за яким здійснюється поділ військовослужбовців на відповідні категорії залежно від необхідності забезпечення виконання підрозділом завдань за призначенням.

За результатами проведеного дослідження щодо застосування визначення «категорія військовослужбовців», яке міститься у законодавстві України, можна дійти таких висновків:

– нормативно-правовими актами не визначено поняття «категорія військовослужбовців»;

– рішення щодо критерію, за яким здійснюється поділ військовослужбовців на категорії має прийматись командиром (начальником) у межах своїх дискреційних повноважень, зокрема залежно: від службового становища військовослужбовця; від виду військової служби; від особливостей проходження військової служби; від закріпленого в законодавстві поділу військовослужбовців за військовим званням (на рядовий склад, сержантський і старшинський склад, молодший офіцерський склад, старший офіцерський склад, вищий офіцерський склад); від штатної категорії військової посади.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Про Збройні сили України: Закон від 06.12.1991 р. № 1934-XII. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1934-12>.
2. Про Статут внутрішньої служби Збройних сил України, затверджений Законом України від 24.03.1999 р. № 548-XIV. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/548-14>.
3. Про Дисциплінарний статут Збройних сил України затверджений Законом України від 24.03.1999 р. № 551-XIV. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/551-14>.
4. Про військовий обов'язок і військову службу: Закон від 25.03.1992 р. № 2232-XII. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2232-12>.
5. Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей: Закон від 20 грудня 1991 р. № 2011-XII. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2011-12>.

6. Про оборону України: Закон від 6 грудня 1991 р. № 1932-ХІІ. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1932-12>.
7. Про положення про проходження військової служби відповідними категоріями військовослужбовців: Указ Президента України від 07.11.2001 р. № 1053/2001. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1053/2001>.
8. Інструкція про організацію виконання Положення про проходження громадянами України військової служби у Збройних силах України: Наказ Міністра оборони України від 10.04.2009 р. № 170. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0438-09>.
9. Про невідкладні заходи щодо забезпечення національної безпеки, суверенітету і територіальної цілісності України. Рішення Ради національної безпеки і оборони України від 01.03.2014 р., уведене в дію Указом Президента України від 02.03.2014 р. № 189/2014. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/189/2014>.
10. Методологія проведення антикорупційної експертизи, затверджена наказом Міністерства юстиції України 24.04.2017 р. № 1395/5.
11. Ануфрієв М.І. Вищий заклад освіти МВС України: науково-практичний посібник / М.І. Ануфрієв, О.М. Бандурка, О.Н. Ярмаш: Університет внутрішніх справ, 1999.
12. Новый тлумачний словник української мови: в 4 т. / В.В. Ярошенко, О. М. Сліпушко. Т. 1. К.: Аконт, 1998.